

**Валентина Костюкова
(Київ)**

МОДЕРН У ВИШИВКАХ ГАННИ СОБАЧКО

У статті висвітлено науково-методичні та практичні засади у відтворенні вишивок Ганни Собачко-Шостак. А також розглянуто стиль модерн в українському вишивальному мистецтві на прикладах творчих робіт цієї майстрині.

Ключові слова: вишивка, полтавська гладь, художня гладь.

Scientific basis and methods of depicting A. Sobachko-Shostak's embroidery are studied in this work. The article is dedicated to the Modern style in the Ukrainian embroidery arts that is illustrated with A. Sobachko-Shostak's creative works.

Key words: embroidery, Poltava sewing, Artistic embroidery.

Українська народна художня вишивка – найбільш виразний декоративний художній вид прикладного мистецтва. Основна направленість цієї галузі носить прикладний характер, який тісно пов'язаний з повсякденним життям людини.

На початку ХХ ст. в Україні відбувалися процеси формування різноманітних художніх напрямів образотворчого мистецтва й активного співробітництва провідних художників-авангардистів з народними майстрами, їх звернення до символічної мови народної творчості. Ці взаємовпливи спричинили глибокі структурні видозміни, пов'язані з народженням цілого напрямку українського модерну та авангарду¹.

Дослідження мистецьких стилів (особливо модерну) та їх впливів на українське мистецтво є актуальним. Останнім часом цю тему розглядають у плані творчої співпраці селянських майстрів з професійними художниками доби модерну й авангарду. Відповідно в цьому напрямі надруковано низку статей і збірників, влаштовано виставки. Цінним та невичерпним вкладом у вивчення і висвітлення стилю модерн у декоративному мистецтві є дослідження провідних мистецтвознавців, таких як: Т. Каравасильєва «Творці дивосвіту» (1984), «Українська народна вишивка» (1996), «Історія української вишивки» (2008), «Відтворені шедеври» (2009), «Декоративне мистецтво України ХХ століття. У пошуках "великого стилю"» (2005), Г. Коваленко, О. Екстер «Цветовые ритмы» (2001), З. Чегусова, М. Селівачов, Т. Романова, Л. Білоус, Є. Шевченко, О. Шестакова, С. Шестаков, О. Клименко та інші.

Митці, формуючи український варіант модерну, звертаються до часів героїчної епохи Гетьманщини XVII–XVIII ст., доби розквіту бароко.

Саме цей яскраво виражений національний стиль стає об'єктом наслідування і естетичних рефлексій. Водночас формування стилю з ретроспективною орієнтацією до героїчного минулого надає йому не лише змістовну паралель, ставши своєрідним історіософським двійником, парафразом, а також посилює ідеологічну спрямованість, працює на формування «української ідеї», збігається з соціально-політичними й культурними процесами за відродження і становлення національної культури².

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. у Західній Європі, Росії та Україні відбуваються процеси народження та активного поширення нових художніх напрямів у мистецтві, зокрема стилю модерн, де орнамент стає одним із основних художньо-виражальних засобів. Перед майстрами відкриваються великі можливості для фантазій та імпровізацій. Оригінальне перефразування прототипів живої природи в структурі елементів композиції переплітається з об'єктивною деформацією форм, що часом загострена в художньо-декоративних творах до гротеску³. Майже головним засобом виразності стилю модерн є орнамент, у якому переважає стилізація рослинного характеру, доповнена гнучкими, ламаними, хвилеподібними лініями.

Насамперед згадані ознаки найбільш співзвучні сприйняттю у Лівобережній Україні, яка на той час входила до складу Російської імперії. Розвитку художніх промислів у цій частині України, а також формуванню стильових напрямів, зокрема модерну, сприяли навчальні заклади, організовані губернськими кустарними земствами. Це художньо-промислові школи та художньо-ремісничі майстерні, які допомагали адаптації промислів до умов того часу⁴. На базі майстерень відбувався тісний зв'язок між діяльністю професійних художників та народних майстрів.

Одним із найяскравіших прикладів такої творчої співпраці є робота в навчально-показовій майстерні, заснованій Анастасією Семигradoвою та художницею Євгенією Прибильською, а також унікальною і талановитою майстринею Ганною Собачко. Г. Собачко займає одне із особливих місць у розвитку української народної вишивки початку ХХ ст. Унікальність її композиційного вирішення, яскрава неповторність стилізації, індивідуальність власного трактування орнаментики, багатство колірної гами свідчать про надзвичайно дивовижний талант, яким володіла майстриня.

У 1909 році в с. Скопці Переяславського повіту А. Семигradoва заснувала «кустарний осередок», що мав певні кошти від земства. Уперше в Україні для художнього керівництва було запрошено художника-професіонала, Є. Прибильську, яка в 1910 році очолила майстерню. Є. Прибильська – талановита учениця видатного українського майстра живопису Петра Левченка, який навчав її в Київському художньому училищі до 1907 року⁵.

Осередок здобув славу не лише відтворенням взірців, а й створенням рисунків та ескізів сучасних художників: О. Екстер, Н. Давидової, Н. Генке-Меллер, К. Малевича та ін. Саме зі Скопців вийшли такі видатні народні майстри: Ганна Собачко, Параска Власенко, Наталія Вовк, Євмен Пшеченко, Василь Довгошия.

«Кустарний пункт Семигradoвої та Прибильської» представляв творчі роботи на Другій Всеросійській кустарній виставці (1913, Петербург – велика срібна медаль); Сільськогосподарській виставці (тоді ж у Києві – золота медаль за килимову та вишивальну справу); у Берліні 1914 року; на «Осінньому салоні» в Парижі 1914 року; на виставці «Сучасного декоративного мистецтва» зі Скопців і Вербівки в галереї К. Ф. Ламерсьє (1915, Москва)⁶. Крім основної діяльності навчально-показової майстерні, А. Семигradoва і Є. Прибильська приділяли особливу увагу молодим майстрам, сприяли прояву їхніх фантазій та імпровізацій, надаючи можливість розкрити новий талант.

Найталановитішою серед молодих майстрів була Г. Собачко.

«Селянка за походженням, що народилася у с. Скопці Полтавської губ., Ганна Собачко спершу займалася вишиванням за готовими візерунками. Згодом Є. Прибильська її відзначила як безсумнівно талановиту дівчину, вона почала малювати. Зробивши помітні успіхи, Собачко з весни 1914 заходила і біля власних композицій. Плідний вплив на її розвиток, що справила її культурна і обдарована керівниця Є. Прибильська, швидко виявився: Ганна почала розвиватися в конструкції композиції, у статиці й динаміці лінійних побудов»⁷.

Безперечно, Ганна виросла в середовищі народної культури, проте помітний і значний вплив на її творчість мали енергійні авангардистські пошуки декоративного трактування орнаменту її вчителя Є. Прибильської. У Г. Собачко є композиції, виконані під впливом настінного малювання. Проте форма та щільне заповнення площини орнаментальними елементами, безперечно, пов'язані з народними вишивками та килимами. Завдяки своїй наполегливості та працьовитості згодом у Ганни розкриється індивідуальний новий стиль трактування декоративних вирішень орнаменту, який дасть можливість сформувати школу народної декоративної вишивки, взірці яких вивчають насамперед студенти та провідні викладачі художньо-професійних навчальних закладів.

На виставці «Відлуння модерну в українському та декоративному мистецтві» (Музей українського народного та декоративного мистецтва, 27 червня – 10 жовтня 2007 р.) експонували досить багату збірку творів з ознаками стилю модерн, яка дозволила вперше

представити різноманітні пам'ятки – художню вишивку, декоративний розпис, кераміку, різьблення та інкрустацію по дереву, вибірку. Ознайомлення з раритетними творами знаних народних майстрів і професійних художників, як і з виробами маловідомих і невідомих авторів, у творчості яких віддзеркалилися новітні ідеї часу, викликали значний інтерес у фахівців та студентів Київського державного інституту декоративно-прикладного мистецтва і дизайну ім. Михайла Бойчука.

Саме ця виставка, яка експонувалася в МУНДМ, була дуже важливою, оскільки продемонструвала як безпосередньо твори шитва, так і ескізи, архівні матеріали і розкрила відповідно цей напрям у галузі вишивального мистецтва. Але на жаль, самих вишитих робіт залишилось обмаль, натомість є ескізи, фото та інші архівні матеріали, приватні колекції творів зазначеного періоду, що дають підстави відновити в матеріалі цей пласт декоративного мистецтва. Унаслідок цього виникла ідея створення найсмисливішого експерименту, на який наважилася доктор мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України Т. Кара-Васильєва, яка є автором і куратором проекту.

Упродовж останнього десятиріччя вона як куратор разом із науковим консультантом проекту – доктором мистецтвознавства, завідувачем відділу російського мистецтва ХХ ст. Інституту історії та теорії образотворчого мистецтва Російської академії художеств (Москва) Георгієм Федоровичем Коваленком, відомим дослідником мистецтва авангарду, здійснили глибоку пошукову та наукову роботу в музеях України, Росії, вивчаючи приватні колекції, архівні матеріали. Крім того, Т. Кара-Васильєва, як найвідоміший в Україні знавець мистецької вишивки (підтвердженням цього є її фундаментальна книга-альбом «Історія української вишивки», що вийшла друком у Києві 2008 р.)⁸ ретельно дослідила художньо-технічні особливості шитва гладдю, якою виконано твори митців. І тільки після мистецтвознавчих розвідок почався наступний етап, коли Тетяна Валеріївна в 2006 році долучила до проекту провідних викладачів кафедри художнього текстилю і моделювання костюма Київського державного інституту декоративно-прикладного мистецтва і дизайну ім. Михайла Бойчука. Саме після циклу прочитаних нею лекцій про українське народне й професійне мистецтво початку ХХ ст., ознайомила «бойчукістів» з ескізами вишивок у музейних фондах та приватних колекціях; і саме вона запропонувала відродити втрачені шедеври⁹. Реалізували цей грандіозний проект провідні викладачі художньої вишивки В. Костюкова, Л. Авдеева та І. Жураківська, а також студенти четвертого-п'ятого курсів 2007 року зі спеціалізації «художня вишивка».

Відтворенню шедеврів у матеріалі передувала науково-дослідницька практична робота. Ретельно досліджували та вивчали унікальну колекцію робіт Г. Собачко, яка зберігається у фондах МУНДМ.

Більшість творів задумували як ескізи для вишивки в техніці художньої гладі. Через це колір у розробці елементів орнаменту деяких творів нагадує стібки, накладені в різних напрямках, виявляючи всі деталі малюнка, передаючи свободу й експресію всього задуму. Тому для відтворення шедеврів у матеріалі відбирали ескізи, створені на початку ХХ ст., у яких проявлялися активні пошуки, неординарні підходи до вільного, живописного, експресивного, підвищеного до декоративного трактування орнаменту в стилі модерн.

Одні з таких відшитих творів це: декоративне панно «Квітка-редька» (1912 р., Г. 65*55, ДР -2005), відтворене В. Костюковою та студентами КДІДПМД у 2008 році; декоративне панно «Рожевий орнамент» (1915 р., Г. 35*41, ДР -2017), відтворене В. Костюковою в 2009–2010; серія малюнків для вишивки декоративних подушок (1935 р., г. 43*44 ДР – 2067), (1935 р., Г. 41,5*43, ДР – 2069), відтворені В. Костюковою в 2010 році; декоративна подушка «Риби» (1935 р., Г. 61*43,5, ДР – 2078), відтворена Л. Авдеевою та студентами КДІДПМД у 2007 році.

Так, в ескізі декоративного панно «Квітка-редька» (1912 р., П., а., Г. 65*55., ДР – 2005) основна композиція побудована на своєрідній складній рівновазі (гармонійне компози-

ційне вирішення організації всієї площини). Г. Собачко прекрасно стилізує квіти і листя, передаючи ці елементи в небачені дивовижно фантастичні форми, кожна пелюстка «на-низана» одна на одну, доповнена квітками-«пуп'янками», які плавними лініями проростають із вазона, ускладненого за конфігурацією. Основним акцентом твору є передача зовсім нової казкової квітки з великим «оком» у верхній центральній частині, яка зачаровує своєю магічністю. Вдале поєднання різних за розміром стилізованих фрагментів орнаменту надає цілності та декоративності площинному вирішенню.

Надзвичайно складної кольорової гами твір виконаний на світлому тлі, у змішаній техніці акварелі та гуаші, що підсилює ефект декоративності.

При відтворенні ескізу в технологічному вишиванні, найскладнішим етапом був художньо-професійний підбір ниток та тканини, чітке дотримання рисунка та розмірів. Тканину тонували рослинними фарбниками, щоб дотриматися ефекту «давнини». Неабиякої складності вимагав процес підбору ниток («муліне») для вишивання. Щоб передати гармонійне поєднання кольорової гами, доводилося поєднувати дві, або три кольорові нитки для вишивання, близькі за тональним співвідношенням. Кожний ескіз потребував різноманітних технологічних прийомів вишивання таких, як: «полтавська гладь», «стебловий шов» та інші. Багато спільних рис зафіксовано на основі побудови переважно асиметричних композицій – фантастичні стилізації дивовижних квітів, символічних птахів, декоративних риб, які об'єднуються в серію малюнків для вишивки декоративних подушок 1935 року. Основа композиційного вирішення вдало komponується в умовно наближені пропорції квадрата або кола.

Автор створила неповторну ритмічну гармонію, монументалізовані за формою компоненти, позначені експресивною виразністю численних фантастичних квітів, птахів та риб, доповнених вишуканим колоритом малюнка. Кожен ескіз відрізняється своєю індивідуальністю, виразністю, витонченістю, наповнений глибоким філософським змістом. Саме в цих творах дедалі сильніше відчувається вплив модерну.

Творчість Г. Собачко – це один із найяскравіших прикладів народного мистецтва, яке відреагувало на художній стиль (модерн) та мало певні адаптації і зміни, які є надзвичайно цікавими, маловивченими і дають можливість для подальшого науково-практичного дослідження та продовження вишивання і поповнення української колекції відтворених шедеврів.

¹ Кара-Васильєва Т. В., Чорноморець А. Д. Українська вишивка. – К.: Либідь, 2002. – С. 44–45.

² Кара-Васильєва Т. В., Чегусова З. А. Декоративне мистецтво України ХХ століття. У пошуках «великого стилю». – К.: Либідь, 2005. – С. 38.

³ Шевченко Є. І., Шестакова О. І. Ганна Собачко-Шостак: мистецький альбом. – К.: Народні джерела, 2008. – С. 8–9.

⁴ Романова Т. О. Круглий стіл «Стиль модерн у процесі розвитку українського народного та декоративного мистецтва» (на матеріалах виставки з колекції Музею українського народного декоративного мистецтва). – К., 2008. – С. 6–7.

⁵ Чегусова З. Відроджені шедеври // FINE ART. – К., 2010. – № 1(10). – С. 109–112.

⁶ Шудря Є. Подвижні народного мистецтва. Бібліографічні нариси. Зошит 1. – К.: Ант, 2003. – Зош. 1. – С. 31–34.

⁷ П(астух)ов П. У недр искусств // Куранты. – К., 1918. – № 4. – С. 11.

⁸ Кара-Васильєва Т. В. Історія української вишивки. – К.: Мистецтво, 2008. – С. 318–339.

⁹ Чегусова З. Відроджені шедеври. – С. 109–112.